

Leszek Misiarczyk

Kanony Euzebiusza z Cezarei w Ewangeliarzu Anastazji z XII wieku

---

Saeculum Christianum : pismo historyczne 22, 43-54

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LESZEK MISIARCZYK
WNHiS UKSW, Warszawa

KANONY EUZEBIUSZA Z CEZAREI W EWANGELIARZU ANASTAZJI Z XII WIEKU

Euzebiusz z Cezarei, autor słynnej *Historii kościelnej* powstałej w IV wieku wprowadził do rękopisów ewangelicznych swego rodzaju konkordancję miejsc paralelnych w innych Ewangeliach zwanych *canones*¹. W *Liście do Karpianusa* wyjaśnia, iż wzorował się na *Konkordancji ewangelicznej* niejakiego Ammoniusza z Aleksandrii, która przedstawiała Ewangelię w czterech paralelnych kolumnach². Ponieważ podział Ammoniusza pozwalał na czytanie ciągiem tylko Ewangelii Mateusza, Euzebiusz udoskonalił go w ten sposób, aby taka lektura była możliwa w przypadku każdej z czterech Ewangelii. Podzielił więc Ewangelię na mniejsze jednostki, numerując je w różny sposób w każdej z nich. I tak Ewangelię Mateusza podzielił na 355 jednostek, Marka na 233, Łukasza na 242 i Jana 232 jednostki, co w sumie dało 1165 jednostek dla wszystkich czterech Ewangelii³. Dzisiaj oczywiście bardzo trudno jest odtworzyć cały system podziału Euzebiusza, gdyż nie wiemy dokładnie, z jakiej wersji tekstu greckiego korzystał w IV wieku. Niemniej jednak wygląda na to, że był on dosyć nowatorski jak na tamte czasy.

Po dokonaniu podziału na wspomniane jednostki Euzebiusz przygotował następnie 10 kanonów zawierających listę fragmentów poszczególnych Ewangelii według ustalonego porządku, który przedstawił również we wspomnianym wcześniej *Liście do Karpinusa*:

- kanon I – miejsca wspólne wszystkim czterem Ewangeliom,
- kanon II- miejsca wspólne w Ewangeliach synoptycznych Mateusza, Marka i Łukasza,
- kanon III – miejsca wspólne w Ewangeliach Mateusza, Łukasza i Jana,
- kanon IV – miejsca wspólne w Ewangeliach Mateusza, Marka i Jana,
- kanon V – miejsca wspólne w Ewangeliach Mateusza i Łukasza,
- kanon VI – miejsca wspólne w Ewangeliach Mateusza i Marka,
- kanon VII – miejsca wspólne w Ewangeliach Mateusza i Jana,
- kanon VIII – miejsca wspólne w Ewangeliach Łukasza i Marka,
- kanon IX – miejsca wspólne w Ewangeliach Łukasza i Jana,

¹ Por. Euzebiusz Cezarei, *Canones Evangeliorum*, PG 22,1277-1292; zob także J. Quasten, *Patrologia*, t. II, Casale Monferrato 1980, s. 338-339.

² Euzebiusz z Cezarei, *Epistula ad Carpianum*, PG 22,1275-1278. Tekst *Listu* zachował się w kilku wersjach językowych: wersję grecką przedrukował H. von Soden, *Die Schriften des Neuen Testaments*, I, Berlin 1902, s. 388-391; wersję koptyjską: A. Hebbelynck, *Les kephalaia et les titoloi des Evangiles*, Museon 41 (1928) s. 81-120, natomiast armeńska: A. Vardanian, *Euthalius' Werke. Untersuchungen und Texte. Anhang: Briefes Eusebios von Kaisareia an Karpianos*, Wien 1930, s. 23-26.

³ W moim studium na temat kanonów Euzebiusza w *Biblii Płockiej* przytaczam ten podział – por. L. Misiarczyk, *Canones Eusebiani w Biblii Płockiej z XII wieku*, „Vox Patrum” 30 (2010) t.55, s. 421-441.

kanon X – miejsca własne w poszczególnych Ewangeliach w porządku następującym: fragmenty tylko u Mateusza, tylko u Marka, tylko u Łukasza i tylko u Jana.

Tak sporządzone tablice wraz z numerami wersetów czy sekcji pozwalały bardzo szybko odszukać ich miejsca paralelne w pozostałych Ewangeliach a także odnaleźć miejsca własne.

System Euzebiusza rozpowszechnił się bardzo szybko w starożytności chrześcijańskiej i przyjął się szeroko nie tylko w rękopisach greckich, ale również syryjskich i łacińskich pod nazwą *Canones Eusebiani* albo *Canones Eusebii*. Upowszechnił się jeszcze bardziej, zwłaszcza w chrześcijaństwie zachodnim i w obszarze języka łacińskiego dzięki Hieronimowi, który włączył go do swojej Wulgaty⁴. Z kolei w późniejszych stuleciach, gdy w świecie zachodnim rozpowszechniają się wersje łacińskie Ewangelii oparte zasadniczo właśnie na Wulgacie, kanony Euzebiusza były umieszczane w różnych biblijnych rękopisach średniowiecznych w Europie i w Polsce. Doskonałym przykładem tego procesu jest *Biblia Płocka* z XII wieku, w której znajdujemy właśnie takie kanony Euzebiusza, co bez wątpienia dowodzi ich szerokiego zastosowania w świecie chrześcijańskim przez wiele następnych stuleci a także geniuszu intuicji samego Euzebiusza⁵. Po publikacji kanonów Euzebiusza z *Biblii Płockiej* chciałbym w niniejszym opracowaniu przedstawić te zachowane w *Ewangeliarzu Anastazji* z XII i porównać je ze sobą. Pozwoli to dokładniej prześledzić proces rozpowszechniania się ich w XII wieku w Polsce, a także może być wskazówką pomocną w dokładniejszej dacie powstania samego *Ewangeliarza Anastazji*.

1. *Ewangeliarz Anastazji*

Dzieje *Ewangeliarza Anastazji* są ściśle związane z historią chryścianizacji Mazowsza. Choć niewykluczone, że pierwsi misjonarze docierali na tereny Mazowsza już w X czy nawet IX wieku, nie posiadamy jednak żadnych źródeł, które by to potwierdziły. Jak się przyjmuje, papież Grzegorz VII erygował diecezję płocką w 1075 roku⁶, a w drugiej połowie XI wieku pojawiają się już w Płocku pierwsze kodeksy biblijne, czego przykładem jest słynny *Codex aureus Pultoviensis* pochodzący właśnie z tego okresu. Prawdziwy jednak rozkwit księgozbioru na użytek zarówno miejscowej katedry, jak też zapewne szkoły przykatedralnej, ma miejsce w pierwszej połowie XII wieku za rządów biskupa Aleksandra z Malonne (1129-1156), który sprowadził do Płocka wiele ksiąg a także stworzył miejscowe skryptorium⁷. On wznosił pierwszą bazylikę katedralną z kamienia na Wzgórzu Tumskim w Płocku, która została konsekrowana w 1144 roku i zapewne na użytek liturgii w nowopowstałej katedrze sprowadził do Płocka podczas swoich rządów diecezją słynną *Biblię Płocką*⁸, *Evangelium secundum Marcum*, *Pericopae evangelicae*⁹.

⁴ Hieronim wyjaśnia system Euzebiusza w Liście do papieża Damazego (*Epistula ad Damasum*). Por. także J. Quasten, *Patrologia*, vol. II, Casale Monferrato 1980, s. 338.

⁵ Por. L. Misiarczyk, *Canones Eusebiani w Biblii Płockiej z XII wieku*, „Vox Patrum” 30 (2010) t.55, s. 421-441.

⁶ Por. T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 13nn; tenże, *Kościół (X-XIII wiek)*, w: A. Gieysztor – H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, Warszawa 1994, s. 132- 162.

⁷ Por. W. Graczyk, *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności*, w: tenże (red.), *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Płock 2003, s. 7-71; W. Graczyk – J. M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, s. 25-35.

⁸ Por. R. Knapieński, *Illuminacje romańskiej Biblii Płockiej*, Lublin 1992, s. 9-10; W. Graczyk – J. M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, s. 79nn.

⁹ Por. R. Knapieński, *Illuminacje romańskiej Biblii Płockiej*, s. 9-10.

Jeśli chodzi o nasz *Ewangeliarz Anastazji*, to jak się przypuszcza, dotarł on do Płocka za czasów Aleksandra z Malonne¹⁰ lub jego następcy biskupa Wenera (1156-1170), który przywiózłby go z podróży na dwór Fryderyka Barbarossy, dokąd udał się jako przedstawiciel księcia¹¹. Nie wiadomo dokładnie od kiedy i dlaczego łączono go z postacią Anastazji, która nie jest bliżej znana badaczom zajmującym się genealogią Piastów¹². Jan Długosz nazywa takim imieniem Wierzchosławę, córkę Wsiewłoda, księcia nowogrodzkiego poślubioną przez Bolesława Kędzierzawego, trudno jednak określić, czy ta informacja zasługuje na zaufanie. Nie wykluczone, że chodzi o tę samą osobę, która nosiłaby dwa imiona: jedno słowiańskie Wierzchosława a drugie chrzcielne właśnie Anastazja. Prawdopodobnie to jej śmierć stała się przyczyną zamówienia ewangeliarza jako dar-ofiara za zbawienie jej duszy¹³. Nie mamy jednak pewności co do dokładnej daty tej śmierci a ona wiele pomogłaby w datacji samego kodeksu. Podawane są dzisiaj dwie daty: badacz genealogii Piastów O. Balzer przypuszcza, że miała ona miejsce w 1148 roku¹⁴, inni proponują 1158 rok¹⁵. Zapewne należał on początkowo do księgozbioru katedry płockiej a później, jak sugeruje T. Mroczko, zostałby przekazany przez Bolesława IV w 1161 roku nowej fundacji kanoników regularnych w Czerwińsku, gdyż dokument z 1808 roku wymienia w spisie jako „księgę z Ewangeliami całą w srebro oprawioną”¹⁶. Nie mamy jednak pewności, że chodzi rzeczywiście o *Ewangeliarza Anastazji* czy też o jakiś inny, podobny kodeks. W 1831 biskup płocki A. M. Prażmowski ofiarował go jako dar dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie i zapis o tym przekazie znajdujemy na pierwszej karcie kodeksu. Po upadku powstania listopadowego *Ewangeliarz* wywieziono do Petersburga i przechowywano w Carskiej Bibliotece Publicznej, co potwierdzają pieczęcie tej biblioteki na 1,2 i ostatniej karcie kodeksu oraz notatka w j. rosyjskim z 1899 roku na ostatniej karcie. Obecnie kodeks znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie w zbiorze rękopisów pod numerem katalogowym II 3307.

Kodeks zawiera 66 kart pergaminowych, z których 64 zapisane są tekstem Ewangelii, a 2 dodatkowe zostały umieszczone na początku: pierwsza przekazuje nam zapis darowizny biskupa Prażmowskiego a druga to karta z tekstem genealogii Jezusa, ale wzięta z jakiegoś innego kodeksu i zapisana inną ręką. Kodeks o wymiarach 30,5×20 cm został zapisany minuskułą karolińską w jednej kolumnie. Zwiera *Prephatio* św. Hieronima do czterech Ewangelii, następnie *Prologus*, *Argumentum*, *Capitula*, kanony Euzebiusza, *Evangelium Matthei*, *Evangelium Lucae*, *Commentatio in Johannem Evangelistam* oraz *Evangelium Johannis*.

Oprawa kodeksu, jak przypuszcza Wł. Semkowicz jest oryginalna z XII wieku¹⁷ i została sporządzona z drewna dębowego, które następnie zostało pokryte srebrną blachą

¹⁰ Takiego zdania jest Wł. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, s. 137, choć nie badał dokładnie całego kodeksu.

¹¹ Por. C. K. Świątki, *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, Warszawa-Siedlce 2006, s. 49-53; tenże, *Kultura piśmienna w Polsce średniowiecznej X-XII wiek*, Warszawa 2010, s. 135-138.

¹² Por. O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 5; K. Askanas, *Srebrna okładka „Ewangeliarza księżnej Anastazji”*, „Notatki Płockie” 1989, z. 2, s. 9-10; T. Mroczko, *Czerwiński romański*, Warszawa 1972, s. 50.

¹³ Por. C. K. Świątki, *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, s. 50; tenże, *Kultura piśmienna w Polsce średniowiecznej X-XII wiek*, s. 136.

¹⁴ Por. O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 5.

¹⁵ Por. C. K. Świątki, *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, s. 50.

¹⁶ T. Mroczko, *Czerwiński romański*, s. 47.

¹⁷ Por. Wł. Semkowicz, *Paleografia*, s. 134.

ozdobioną płaskorzeźbami i napisami, co czyni z naszego kodeksu wyjątek w Europie. Zdaniem T. Mroczo podobną oprawą ze srebra posiadają w Europie jedynie dwa kodeksy zachowane do naszych czasów: Ewangeliarz z Namur w Belgii i z Treviso we Włoszech¹⁸. Przednia część oprawy przedstawia scenę ukrzyżowania ze stojącymi obok Maryją i Janem Ewangelistą oraz klęczącą u stóp krzyża kobietą, jak się przypuszcza właśnie Anastazją. Natomiast w górnych medialonach znajduje się symbol słońca i napis „sol” oraz księżyc – „luna”. Tylna okładka przedstawia Chrystusa na tronie z kodeksem w lewej ręce i uniesionymi do góry dwoma palcami prawej ręki oraz litery A i W. W czterech narożnikach umieszczone zostały symbole czterech Ewangelistów: człowiek – Mateusza, orzeł – Jana, lew – Marka i byk – Łukasza. Na okładkach znajdują się elementy sztuki bizantyjskiej i mozańskiej, i to wymieszanie stylów wskazywałoby, że nie pochodzi on z kraju Mozy, ale powstał na miejscu – w Płocku, gdzie od czasów biskupa Aleksandra przebywali skrybowie i mistrzowie sztuki mozańskiej. W przypadku jednak naszego Ewangeliarza połączyliby sztukę mozańską z elementami bizantyjskiej, która docierała na tereny Polski. W każdym razie potrzebna jest dokładniejsza analiza kodeksu przez historyków sztuki.

2. Kanony Euzebiusza w *Ewangeliarzu Anastazji*

Kanony Euzebiusza znajdują się na kartach 6-8 liniowanych inkaustem zapisane wewnątrz luków z kolumnami zewnętrznymi i środkowymi. Od góry karty 6r znajdujemy napis: *Canon I[us] in q[uo] IIII: Math[eu]s, Marcus, Luca[s], Johannes*. Chodzi więc o kanon pierwszy, który przedstawia miejsca paralelne w czterech Ewangeliah.

Kanon I: Mateusz, Marek, Łukasz, Jan

Mt	Mk	Lk	J	Mt	Mk	Lk	J
VIII	II	VII	X	CCCH	CLXXVI	CCLXXII	XLII
XI	IIII	X	V	CCCIII	CLXXXI	CCLXXXV	CLVIII
XI	IIII	X	XI	CCCVI	CLXXXI	CCLXXXVII	LXXIX
XI	IIII	X	XIII	CCCVI	CLXXXI	CCLXXXIX	CLX
XI	IIII	X	XXVIII	CCCX	CLXXXIII	CCXC	CLXX
XIII	V	XIII	XV	CCCXIII	CLXXXIII	CCXC	CLXII
XIII	XXVII	XII	XLVI	CCCXIII	CLXXXVII	CC[XCII]	CLXXIII
LXX	XXVII	XLV	XLVI	CCCXIII	CLXXXVII	CCXCIII	LXVIII
XCVIII	XXVII	XLV	XLVI	CCCXV	CXCI	CCXCI	CLXII
XCVIII	XXVII	XLV	XLVI	CCCXVIII	CXCIII	CCXCI	CLXVIII
XCVIII	XX	XXXVII	XXXVIII	CCCXX	CXCV	CCXCI	CLXVII
XCVIII	XCVI	CXVI	CXX	CCCXXVI	CXCVI	CCC[II]	CLXXV
XCVIII	XCVI	CXVI	CXI	CCCXXVI	CXCVI	CCCII	CLXXVI
XCVIII	XCVI	CXVI	CXL	CCCXXVI	CXCIX	CCCX	CLXXVIII
CXXXIII	XCVI	CXVI	CXLIII ¹⁹	CCCXXVIII	CC	CCCXI	CLXXXIII
CXLI	XCVI	CXVI	CXXVIII	CCCXXXI	CCIII	CCC[III]	CLXXXVIII
CXLII	XCVI	CXVI	CXXXI	CCCXXXII	CCV	CCCXVIII	CXCIII
CXLVII	XXVII	LXXVI	CIX	CCCXXXIII	CCVI	CCCV	CXCVI
C[X]LXVI ²⁰	L	XIX	LIX	CCCXXXV	CCIX	CCCXIX	CXCVII
CLXVI	LI	XXI	XXXV	CCCXXXVI	CCX	CCCXI	CXCVIII

¹⁸ Por. T. Mroczo, *Czerwiński romański*, s. 49-50.

¹⁹ Wyraźny błąd kopisty. W kanonach *Biblii Płockiej* mamy 98, 96, 116 i 144. W konsekwencji każda następna linia również została przesunięta.

²⁰ Kopista pomylił się i początkowo napisał CXL, ale potem przekreślił pierwsze X pisząc dalej CLXVI.

Mt	Mk	Lk
LXXII	XXII	CLXXXVI
LXXIII	XXII	XLVI
LXXIII	XXIII	LXXV
LXXVII	XLVIII	CLXIX
LXXVIII	LII	LXXXVI
LXXX	XXIX	XLVI
LXXXI	XXX	LXXXV
LXXXII	LIII	CX
LXXXIII	LIII	LXXXVIII
LXXXIII	LV	CXIII
LXXXV	LV	CXIII
LXXXV	CXLI	LXXXIX
LXXXVIII	XL	CXLVIII
LXXXVIII	LXXXVI	CCLI
XCII	LXXXVI	LXXX
XCIII	L	XCVII
XCIII	XXVII	CXLVI
CXII	XXV	LXX
CXIII	XXXIII	XLI
CXVI	XXX[III]	XLII
CXXI	XXXIII	CXXVII
CXXI	XXXV	CXXIX
CXXIII	XXXVI	CXXVI
CXXXIII	XXXVIII	LXXVI
CXXXV	XLIII	LXVIII
CXXXVII	LVII	CLXVI
CXLIII	LIX	XC
CXLIII	LXI	XII
CXLIX	LXIX	XLIII
CXLIX	LXIX	XXXV
CLIII	LXXXIII	XXVI
CLXIII	LXXXIII	CXLIII
CLXVIII	LXXXV	XCV
CLXVIII	LXXXVII	CCVI
CLXX	XCI	XCVI
CLXXII	XCIII	XCVIII
CLXXIII	XC[V]	XCIX
CLXXVI	XCIV	C
CLXXVIII	XCVIII	CII
CLXXVIII	CV	CVII

Mt	Mk	Lk
CCIII	CXIX	CCXLIII
CCV	CXXVII	CCXLV
CCVI	CXIX	CCXLIII
CCVIII	CXXXIII	CCXXXVII
CCXV	CXXXV	CCXLVIII
CCXVI		
CCXXIX	CXXXV	CCXL[IX]
CCXLII	CXXXVI	CCIX
CCXLII	CXXXVII	CLIII
CCXLIII	CXXXVIII	CLIII
CCXLVIII	CXLIII	CLV
CCXLIX	CXLIII	CIII
CCLI	CXLVI	CLVII
CCLII	CL	CLVIII
CCLVIII	CLI	CLVIII
CCLIX	CLV	CLVI
CCLXIII	CLIII	CCXXXVIII
CCL???	CL[I]	CCXXX
CCLXXI	CXL	CCXLIII
CCLXXIX	CXLIII	CCXLIX
CCLXXXI	CLXVI	CCLXV
CCLXXXV	CLXVI	CCLXVII
CCLXXXV	CLXVII	CCLXXX
CCXXVI	CLXVII	CCLXXXIII[I]
CCXXVI	CLXXXII	CCLXXXVI
CCCI	CLXXXIII	CCCV
CCCVIII	CXCIII	CCCVX[IX]
CCCXII	CXCVII	CCCXCV
CCCXVI	CXCVIII	CCC[IX]
CCCXVII	CCII	CCCXXII
CCCXXII	CCVIII	CCCXXV
CCCXXXVIII	CCXIX	CCCXXXVII
CCCXXXIX	CCXX	CCCXXXIII
CCCXL	CCXXII	CCCXXXVIII
CCCXLII	CCXXIII	CCCXXX
CCCXLIII	CCXXV	CCCXXXVII
CCCXLVI	CCXXXII	CCCXXXVIII
CCCLIII	CCXXXIII	
CCCLIII		

Na dole napis: *Finit canon in quo tres*, choć na następnej karcie 7r mamy kontynuację tego samego kanonu II.

Na karcie 7r natomiast zostało umieszczonych kilka kanonów razem od III do VI. Od góry w lewej części karty mamy kontynuację kanonu II, w środkowej lewej części karty kanon III a na dole również lewej części karty kanon III. Natomiast poczynając od góry prawej strony karty, znajdujemy kanon V i obok niego VI. W środkowej części karty 7r czytamy: *Canon III[us] in q[uo] III: Math[eu]s, Luca[s], Ioh[ann]es*. Kanon ten został przedstawiony w trzech kolumnach oddzielnych od siebie pilastrami, ale bez arkad u góry.

Kanon III: Mateusz, Łukasz, Jan

Mt	Lk	J
I	XIII	I
I	XIII	III
I	VI	V
VII	LXIII	II
VII	LXV	XXV
LIX	LVIII	CXVI
XLIII	LVIII	CXXXVII
XC	CCXI	CXVIII
XC	C[C]XIX	CXXXIX
XCVII	CXIX	CV
CXI	CXIX	CXLVIII

Mt	Lk	J
CXI	CXIX	XXX
CXI	CXIX	CXIII
CXII	CXIX	LXXXVI
CXII	CXIX	XLIII
CXII	CXIX	LXI
CXII	CXIX	VIII
CXII	CXIX	LXXXVI
CXII	CXIX	XC
CXII	CXIX	CLIII
CXII	CXIX	CXLIII
CXLVI	CL	CXLVII

Brakuje jakiegokolwiek napisu zamykającego kanon III, a poniżej pojawia się kanon IIII: *Canon IIII in q[uo] III: Math[eu]s, Marcus, Iohannes.*

Kanon IIII: Mateusz, Marek, Jan

Mt	Mk	J
XVIII	VIII	XXVI
CXVII	XXVI	XCIII
CXVII	XXVI	XCIV
CL	LXVII	LI
CLXI	LXXVII	XXIII
CLXI	LXXVII	CX[X]I
CCIII	CXV	CLI
CCIII	CXV	CVI
CCXVI	CXV	LXX
CCXVI	CXV	CIII

Mt	Mk	J
CCXVI	CLIX	CXLIII
CCXVI	C[?]LXI	CLXXX
CCLXXVII	CLX	CXXXII
CCLXXVII	CLXIX	CLXXXIII
CCCXXI	CLXXIII	CLXXX[V]
CCCXXIII	CCLXXXVIII	CLXXXVII
CCCXXIX	CCIII	CCIII
CCCXXIX	CCVII	
CCCXXXIII	CCVII	
	CCXI	

Brakuje pod kanonem typowego wpisu zamykającego.

Na tej samej karcie 7r z prawej jej strony mamy kanon V i VI. Górna część karty jest bardzo zabrudzona i trudna do odczytania. W kolumnie lewej czytamy: *Canon V in q[uo] II: Math[eu]s, Luca[s].*

Kanon V: Mateusz i Łukasz

Mt	Lk
III	II
X	VIII
XII	XI
XXVI	XVI
XXV	XLVI
XXVI	XLVII
XXVIII	XLVIII
XL	XL[VII]
XLI	CXCIII
XLIII	CLXXII
XLVI	LIII
XLVII	LII
XLVIII	LV
XLIX	CXXIII

Mt	Lk
CIII	LXVI
CV	CV
CVII	CVIII
CVIII	CXI
CX	CXIX
CXVI	CLXV
CXVIII	XLX
CXXV	CLXXII
CXXVII	CLXXXIII
CXXVIII	LXX[IX]
CXXIX	LXXX
CXXXII	CXX[X]II
CXXXVIII	CVV
CLVII	CXIX

Mt	Lk
CCXXXIII	CXXXVI
CCXXXVI	CXXXV
CCXXXVII	CXXXVIII
CCXXXVIII	CXL
CCXL	CXL
CCXLI	CLXXXV
CCXLV	CCII
CCXLVI	CCV
CCLXXVI	CCXIII
CCLXXI	CCVII
CCLXXII	CCXII
CCLV	CCLVII
CCLXVI	CLV
CCLXVII	CLVIII

Mt	Lk
LI	CLIII
LIII	CXXXIII
LIII	CXCI
LV	CL
LVII	LIX
LX	CXXV
LXI	LIII
CV	CLXX
LVI	CLXI
XCV	CLX
CCCVI	CLXXI
CCCVI	LXXIII
CII	CLXXII

Mt	Lk
CLVIII	CLXV
CLXI	CLXXVII
CLXX	CXXVI
CLXXXII	LXII
CLXXXII	CLXXXVIII
CLXXXII	CXXXII
CLXXXVI	CXXX
CXCVII	CXXXI
CXIII	CXC
CXXI	CLXVIII
CCXXXVIII	LVII
CXXXI	CCXVI
CCXXXII	CCXLI

Mt	Lk
CCLXX	CCXXXIX
CCLXXII	CCXXXI

Po kolumnami znajduje się napis: *Finit canon V.*

Z kolei od zewnętrznej strony karty 7r mamy kanon VI. Górna część pergaminu jest tak bardzo zabrudzona, iż praktycznie niemożliwe jest odczytanie tytułu. Można się tylko domyślać, że jest tam napis: *Canon in quo II: Math[eu]s, Marcu[s]*. Natomiast nie ma wątpliwości, że chodzi o kanon VI, gdyż pod kolumną znajdujemy napis: *Finit canon VI.*

Kanon VI: Mateusz i Marek

Mt	Mk
IX	III
[XVI]	VII
[XX]	[IX]
[XXII]	XI
[XCIII]	CXXVI
LXXXVII	LXIII
LXXXVII	CXXXIX
C	XXVIII
CXXXIX	XLV
CXLV	LX
CXLVIII	L[XV]
CLII	LXIX
CLIII	LXXI
CLVII	LXXII
CLVIII	LXXX
CLX	LXXXIII
CLXIII	LXXXIX

Mt	Mk
CLXV	C
CLIX	CIII
CLXXXIII	CXIII
CLXXX	CXX
CLXXXIX	CXXIII
CCII	CXXXI
CCXLIII	CXL
CCXV	CXLII
CCXXV	CXLV
CCXLVI	CXLVIII
CCXLVI	CXLIX
CCL	CLII
CCLII	CLIII
CCLIII	CLVII
CCLX	CLXXIII
CCLXIII	CLXX[VII]
CCLXV	CLXIX

Mt	Mk
CCLXXXII	CLXXI
CCLXXXVI	CLXXXIII
CCLXXXVIII	CLXXXIX
CCXX	CLXXXV
CCXC	CLXXXV
CCXCII	CXC
CCXCVIII	CXCII
CCCV	CCVIII
CCCIX	CCXVII
CCCXI	CCXXI
CCCXXX	CCXXVI
CCCXXXVII	CCXX[IX]
CCCXLI	
CCCXLVII	
CCCL	

Pod tabelą napis: *Finit canon VI.*

Na karcie 7v mamy powtórzone te same kanony, co na karcie 7r, czyli kontynuację kanonu II, cały kanon III, IIII, V i VI. Trudno jednak rozstrzygnąć motywy tego powtórzenia.

Na karcie 8r w lewym górnym rogu mamy napis: *Canon VI[us] in quo duo: Math[eu]s, Joh[anne]s*, ale jest to wyraźny błąd kopisty, gdyż kanon VI był już wcześniej a także dlatego, że na jego zakończenie sam napisał: *Finit canon VII[us]*. Nie ma już tutaj kolumn a jedynie u góry dwa proste łuki.

Kanon VII: Mateusz i Jan

Mt	J
V	LXXXIII
XVIII	LXIX
XIX	XXII

Mt	J
XXX	XXXIII
CXX	LXXXI

Mt	J
CLXXV	CXV
CVII	CI

Poniżej napis: *Finit canon VII[us]*.

Z lewej strony tej samej karty jest kanon VIII: *Canon VIII[us] in quo duo Lucas, Marcus*.

Kanon VIII: Łukasz i Marek

Lk	Mk
XXIII	XII
XXV	XIII
XXVII	XVII
XXVII	XXVIII
XXVIII	XXVII

Lk	Mk
LXXXII	XLIX
LXXXIX	LVI
XCI	LXI
C	LXXV
CII	XVII

Lk	Mk
CCXLVII	CLXXXVI
CCLXXVII	CCXVI
CCCXXV	CCXXX
CCCXL	CCXXXIII

Pod kanonem napis: *Finit canon VIII[us]*. Warto zauważyć, że kanon VIII jest pierwszym, który zgadza się całkowicie z kanonem VIII zachowanym w *Biblii Płockiej*, podczas gdy inne, choć bardzo podobne, zawierają błędy w poszczególnych kolumnach.

Na tej samej karcie 8r zapisany został kanon IX: *Canon IX in q[uo] duo: Lucas, Iohannes*.

Kanon IX: Łukasz i Jan

Lk	J
XXX	CCXIX
XXX	CCXXIII
CCLXXII	CCXIII
CCLXXIII	CCCXXIII
CCLXXIII	CCXIX
CCLXXIII	CCXXVII
CCCIII	CCXXI

Lk	J
CCCVII	CXC
CCCII	CXC
CCCIII	CXC
CCCVII	CLXXXVI
CCCII	CLXXXVI
CCCXL	CLXXII
CCCXL	CLXXXII

Lk	J
CCCXLI	CLXXXII
CCCXLI	CCXIII
	CCXXI
	CCXXV

Pod tablicą jest napis: *Finit canon IX[us]*.

Z prawej strony karty 8r znajduje się kanon X dotyczący miejsc własnych w Ewangelii Mateusza i Marka. Od góry mamy tytuł: *Canon X[us] in quo Matheus*.

Kanon X: Miejsca własne u Mateusza

Mt
I
III
VI
XIII
XXIII
XXVI
XXIX
XXXIII

Mt
LVII
LXXV
LXXXV
LXXXIX
XCI
XCIX
CI
CVI

Mt
CXVIII
CXXIII
CXXVI
CXXVI
CXL
CXLI
CLV
CLXVII

Mt
CLXXXIII
nieczytelne
CXC???
CC
CCXX
CCXII
CCVIII
CC

Mt
CCXXV
CCXLIX
CCLXXIII
CCLXXIII
CC[III]
CCCXIX
CCCXXIII
CCCXVII

Mt	Mt	Mt	Mt	Mt
XXXIII	CIX	CLXXVI	CCXXII	CCCXLV
XXXV	CXIII	CLXXVII	CCXXXVII	CCCLI
XXXVII	CXV	CLXXXI	CCXXXIII	CCCLV
XXXIX				
XLII				
XLV				
LII				

Pod kanonem mamy napis: *Finit canon decimus*. Ponieważ kanon X stanowią według Euzebiusza miejsca własne czterech Ewangelii, więc będzie ich wszystkich cztery.

Z prawej strony karty 8r. znajduje się kanon X dotyczący miejsc własnych w Ewangelii Marka: *Canon X[us] in quo Marcus*.

Kanon X: Miejsca własne u Marka

Mk	Mk	Mk	Mk	Mk
XIX	LVIII	LXXXI	XCH	CXXXI
XXI	LXII	LXXXVII	CI	CLXXXVI
XLIII	LXX	XC	CIIII	CCXIII
XLIII	LXXIIII	XCII	CXXIII	CCXXXV

Pod kolumną tekstu jest napis: *Finit canon decimus*.

Natomiast na karcie 8v znajduje się kanon X dotyczący miejsc własnych w Ewangelii Łukasza i Jana. Z lewej strony karty mamy kanon Łukasza: *Canon X[us] in quo Lucas*.

Kanon X: Miejsca własne u Łukasza

Lk	Lk	Lk	Lk	Lk
I	CIII	CLXXIII	CCXXIII	CCXCVIII
III	CVI	CLXXVI	CCXXV	CCCI
V	CVII	CLXVIII	CCXXVII	CCCH
IX	CXIII	CLXXX	CCXXXVI	CCCVI
XVIII	CXVII	CLXXXI	CCLII	CCCXX
XX	CXXII	CLXXXIX	CCLVI	CCCXVI
XXII	CXXIIII	CLXIIII	CCLIX	CCCXX
XXIX	CXXXI	CXC	CCLXIIII	CCCXXVI
XXXI	CXLIII	CXCH	CCLXI	CCCXXXI
L	CXLVIII	CXCVI	CCLXXIII	CCCXXXIII
LI	CLI	CXCI	CCLXXVI	CCCXXXVIII
LXVII	CLIIII	CXCIII	CCLXVIII	CCCXLIIII
LXVIII	CLVIII	CCVIII	CCLXXXIII	
LXXII	CLXIIII	CCX	CCLXXXVIII	
LXXV	CLXVI	CCXIIII	CCXCVI	

Pod tabelą pojawia się końcowy napis: *Finit Luce p[ro]p[ri]etas*.

Na tej samej karcie po prawej stronie znajdujemy kanon X dotyczący Ewangelii Jana: *Canon X[us] in quo Iohannes*.

Kanon X: Miejsca własne u Jana

J	J	J	J	J
III	LIII	XCIX	CXLVII	CC
VII	LVI	CII	CXLIX	CCH
IX	LVII	CIII	CLI	CCV
XI	LX	CVI	CLIII	CCVII
XIII	LXII	CVIII	CLV	CCX
XVI	LXIII	CX	CLVI	CCXII
XVIII	LXV	CXII	CLIX	CCXIII
XXII	LXVIII	CXV	CLXVIII	CCXVI
XXIII	LXXI	CXVI	CLXV	CCXVIII
XXVII	LXXIII	CXVIII	CLXVII	CCXX
XXIX	LXXV	CXXV	CLXIX	CCXXI
XXXIX	LXXVIII	CXXVII	CLXXI	CCXXIII
XXXIII	LXXX	CXXX	CLXXIII	CCXXVI
XXXVI	LXXXI	CXXXII	CLXXVII	CCXXVII
XXXIX	LXXXIII	CXXXIII	CLXXIX	CCXXX
XL	LXXXVI	CXXXVI	CLXXXI	CCCXXXII
XLIII	LXXXIX	CXXXVIII	CXXXIX	
XLV	XCI	CXL	CXCI	
L	XCIII	CXLI	CXCIII	
LII	XCVII	CXLV	CXCV	

Pod kolumną widnieje napis: *Finit Ioh[ann]is p[ro]prietas.*

Trudno oczywiście jedynie na bazie *Ewangeliarza Anastazji* i *Biblii Płockiej* przedstawić jakieś ostateczne wnioski na temat kanonów Euzebiusza w średniowiecznej Polsce, gdyż wymaga do badań porównawczych z innymi kodeksami biblijnymi z tego okresu, ale postaram się przedstawić poniżej pewne uwagi ogólne.

Na początku warto zaznaczyć, że Kanony Euzebiusza z *Ewangeliarza Anastazji* po raz pierwszy ukazują się drukiem. Odpowiedź natomiast na pytanie o pochodzenie owych kanonów zarówno z *Biblii Płockiej* jak też *Ewangeliarza Anastazji* uzależniona jest ściśle od odpowiedzi na pytanie o pochodzenie samych kodeksów. Przyjmuje się, że zostały one przywiezione do Płocka za czasów biskupa Aleksandra z Malonne (1129-1156) albo biskupa Wenera (1156-1170), ale dokładniejsze badania kodykologiczne, paleograficzne ani pergaminologiczne nie zostały niestety nad tymi kodeksami jak dotychczas przeprowadzone. Ks. R. Knapiński przebadł *Biblię Płocką* od strony iluminacji, dochodząc do wniosku, że taka ilość profesjonalnych zdobień kodeksu oraz ślady przynajmniej kilku zdobników, wskazuje na to, iż kodeks nie mógł powstać całkowicie na miejscu w Płocku, gdyż w XII wieku nie było tutaj aż tak dużego i profesjonalnego skryptorium²⁶. Co najwyżej na miejscu mogły zostać dodane niektóre miniatury, ale całość została pewnie wykonana w kraju Mozy na zamówienie biskupa Aleksandra z Malonne. Jeśli tak, to można by przypuszczać, że również kanony Euzebiusza powstały w kraju Mozy i zostały wraz z kodeksem przywiezione do Płocka. Nie jest to jednak wcale oczywiste, gdyż kanony Euzebiusza w *Biblii Płockiej* zostały spisane na oddzielnych kartach i dołączone do całego kodeksu. Powstały więc one później, prawdopodobnie w lokalnym skryptorium płockim i zostałyby dołączone do kodeksu w innym czasie. Możliwe, że w średniowieczu kanony Euzebiusza były spisywane na oddzielnych kartach pergaminowych i doszywane do kodeksów.

²⁶ Por. R. Knapiński, *Iluminacje romańskiej Biblii Płockiej*, Lublin 1992.

Wtedy również kanony z *Biblii Płockiej* mogłyby powstać w kraju Mozy i zostać dołączone do kodeksu później. Taka jednak hipoteza jest mało prawdopodobna, gdyż właśnie w *Ewangeliarzu Anastazji* kanony Euzebiusza pojawiają się na pierwszych kartach kodeksu stanowiących jego integralną część. Wszystko wskazuje na to, że zostały spisane wraz z całym kodeksem.

Analiza porównawcza między kanonami Euzebiusza z *Biblii Płockiej* a tymi z *Ewangeliarza Anastazji* pozwala stwierdzić, że są to te same kanony. Różnice, jakie między nimi się pojawiają, wynikają z błędów kopisty, który gdy pomylił się raz czy drugi w jednej lub drugiej kolumnie, sprawiał, że automatycznie nie zgadzały się ciągi liczb z tym, co znajdujemy w *Biblii Płockiej*. Potwierdzają to kanony X, w których znajdujemy miejsca własne poszczególnych ewangelistów. Tam takich błędów jest najmniej, wtedy też zgodność z kanonami z *Biblii Płockiej* jest bardzo duża a rozbieżności nieliczne. Pytanie zasadnicze, które trzeba postawić w tym miejscu jest następujące: kto spisywał od kogo? Jeśli kanony Euzebiusza w *Ewangeliarzu Anastazji* są zależne od tych z *Biblii Płockiej* a ta ostatnia była już w Płocku w 1148 roku, co potwierdza zapis o cudzie dokonany na karcie 239v, to mogłoby oznaczać, że *Ewangeliarz* powstał również przed 1148 rokiem. Zakładając oczywiście, że kanony w *Biblii Płockiej* również już wtedy, czyli w 1148 roku w niej były i nie zostały dołączone później. Takiej pewności jednak nie mamy. Dalej, jeśli śmierć księżnej Anastazji miała miejsce w 1148 roku, a *Ewangeliarz* powstał po jej śmierci, to nasze kanony zostałyby przepisane z *Biblii Płockiej* później, czyli ok. 1150 roku lub nawet później, jeśli przesunie się rok śmierci księżnej na 1158 rok. Bardzo trudno jest rozstrzygnąć kwestie wzajemnej zależności pomiędzy tymi dwoma kodeksami tylko na bazie tak wąskiego materiału, jakim są kanony Euzebiusza i trzeba mieć nadzieję, że przyszłe badania nad tekstami w nich zawartymi pozwolą odpowiedzieć na to pytanie. Nie ulega natomiast wątpliwości, że istnieje ścisła zależność pomiędzy kanonami Euzebiusza z *Biblii Płockiej* a tymi z *Ewangeliarza Anastazji*. Jeśli kanony z *Biblii Płockiej* nie powstały w kraju Mozy, ale na miejscu w Płocku i zostały do niej dołączone, to również te z *Ewangeliarza Anastazji* zostałyby wykonane na miejscu. A ponieważ stanowią one integralną część kodeksu, gdyż pojawiają się po *Prephatio* św. Hieronima do czterech Ewangelii, następnie jego *Prologus*, *Argumentum* i *Capitula*, więc wiele wskazuje na to, że również *Ewangeliarz Anastazji* powstałby w lokalnym płockim skryptorium. Zaproponowana tutaj konkluzja jest oczywiście wstępną hipotezą i domaga się dalszych badań nad tymi kodeksami i tekstami biblijnymi, które przekazują.

The Canons of Eusebius on *Evangelarium Anastasiae* of XII century Summary

The article publishes for the first time the famous Canons of Eusebius of Cesarea transmitted in medieval codex called *Evangelarium Anastasiae*. The comparison between the Canons of Eusebius transmitted in *Evangelarium Anastasiae* and in the famous *Bible of Plock* confirm the strict dependence between those two codexes. Thanks to two notes on the miracles which took place in the cathedral of Plock in 1148 and have been described in the *Bible of Plock* we know that the *Bible* should have been in Plock in this time, so it seems reasonable to suppose that also *Evangelarium Anastasiae* would have been transcribed in the local scriptorium in the middle of XII century.

Keywords: the princess Anastasia, biblical codex, medieval, Plock

Nota o Autorze: ks. dr hab. Leszek Misiarczyk, prof. UKSW. Pracuje na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie.